

Кархут О. Я. Принцип верховенства права в контексте євроінтеграції.

Стаття посвячена раскрытию сущности принципа верховенства права, как основополагающей основы в формировании конституционного строя государства в контексте европейской интеграции. Исследованы европейские взгляды на принцип верховенства права, как на один из важнейших европейских принципов. Учитывая достижения европейского опыта, под верховенством права предложено понимать правовой принцип, сформировавшийся под влиянием глобализационных, международных и европейских интеграционных процессов. Он призван обеспечивать защиту определенных прав, свобод и законных интересов человека и гражданина в обществе во взаимоотношениях с органами государственной власти, равенство всех субъектов права перед законом.

Ключевые слова: верховенство права, правовое государство, евроинтеграция, публичная власть, закон, справедливость.

Karkhut O. Principle of the rule of law in the context of European integration.

The article is devoted to the essence of the rule of law as fundamental principles in the formation of the constitutional order of the state in the context of European integration. Analyzed European views on the rule of law as one of the most important European principles. Given the heritage of European experience under the rule of law prompted understand the legal principle that was formed under the influence of globalization, international and European integration processes. It aims to ensure the protection of certain rights, fundamental freedoms and legal interests of human and civil society in relations with the government, equality of rights before the law.

Keywords: rule of law, legal state, European integration, public authorities, law, justice.

УДК 34.01-027.21(092)

Костицький В. В.
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
професор кафедри теорії держави та права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ПРО ЗНАЧЕННЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ СПАДЩИНИ ЄВГЕНА ЕРЛІХА У РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ

Стаття присвячена проблемам пошуків праворозуміння як теоретико-методологічної основи розвитку права в умовах утвердження демократичних цінностей суспільного життя та формування нових цивілізаційних відносин, участі громадянського суспільства у правотворчій та практичній політико-правовій практиці, що обумовлює потребу у покликанні до теорії та практики державотворення творчості таких видатних вчених, як Євген Ерліх. Мова тут йде про його теорію “живого права” як одного із основних положень соціології права Євгена Ерліха.

Ключові слова: Євген Ерліх, соціологія права, “живе право”, вплив суспільства на правотворення, партнерство суспільства і держави.

В сьогоденнішньому світі правова наука шукає нові методологічні основи праворозуміння. Теоретична спадщина визначних вчених тут може служити певним дороговказом. Значна роль у пошуках оптимуму сучасного праворозуміння належить творчій спадщині видатного вченого Євгена Ерліха. Ключове місце, яке він відводив поняттю «живого» права, переконує нас, що так чи інакше його світогляд має системний характер, акумулює досягнення європейської науки XIX–XX століть та

формувався під потужним впливом відомої на той час у Німеччині “філософії життя” (В. Дільтей, Ф. Ніцше та ін. [1]), яке визнавало за поняттям життя значення “особливої первинної реальності” [2, с. 862]. Зрештою, саме завдяки творчій трансформації філософських настанов щодо цього поняття до сфери юриспруденції і виник один із центральних постулатів соціології права Є. Ерліха – постулат щодо примату «живого права» над правом державним.

Так само Є. Ерліх був досить добре ознайомлений з останніми для свого часу розробками психологічної школи права (Л. Кнапп, Л. Петражицький) та марксистської версії інтерпретації політекономічних і юридичних питань (К. Маркс, Ф. Енгельс та ін. [3]). У цьому контексті можна помітити, що його творчості властивий інтерес до категорій мотивів, інтересів, потреб індивідів та соціальних союзів тощо, а також – до аналізу правових інститутів у тісному зв’язку з економічною формою відповідних суспільних відносин, пріоритетність чого обстоювала якраз марксистська політекономія та соціологія.

Творчий пошук Є. Ерліха був просякнутий устремлінням сполучити наукові та мистецькі елементи. Адже, на думку вченого, “між наукою та мистецтвом не існує суперечностей. Уся справжня робота науки – робота творча, і нещасним є той науковий працівник, який не є творчою особистістю” [4, с. 465]. Духовна сприйнятливість, фантазія та уява були повною мірою притаманні духовному світові Є. Ерліха, так само, як і його устремління до оволодіння, опанування та використання у своєму науковому пошуку нових методів і технік [4, с. 466].

Загалом, саме унікальність ситуації, у якій розвивалася творчість Євгена Ерліха, характеризується розмаїттям периферійних правових явищ, що існували в тогочасній Буковині і навіть обіймали панівне місце в її правовій системі, що зумовило виникнення концепції “глобальної Буковини” (автор – німецький учений Г. Тойбнер), в якій обґрунтовується вагома роль системи комунікативних зв’язків поміж суспільними групами, самоорганізації їх через властиві їм структурні зв’язки, що має заступати правові системи, централізовано створені національними державами [5, с. 157].

Є. Ерліх бачить два шляхи впливу держави своїм правом на суспільство. Один шлях – це норми рішень, в яких держава пропонує своїм судам і іншим установам, яким чином вони повинні вирішувати справи. При цьому більшість норм рішень ґрунтується на праві юристів, державним правом норми є лише тоді, коли вони виникають незалежно від права юристів і призначаються для державних цілей.

Інший вид державного права – це норми-втручання або, як пізніше назвав їх Є. Ерліх, норми-управління. За цими нормами установи зобов’язані втручатися в суспільне життя незалежно від їхнього покликання [6, с. 296]. Актуальною зараз є думка Євгена Ерліха про те, що життя перетворилося б у пекло, якби воно регулювалося тільки правом, під яким вчений у цьому контексті розумів норми закону, що застарівають уже відразу після їх ухвалення, а проникнення “вічних цінностей” звичаїв, моралі та інших соціальних норм, у сферу права Є. Ерліх відносить не до стадії створення законодавства, а лише до стадії їх застосування.

Сьогодні цей висновок видається не тільки дискусійним, але й методологічно невірним. Автор цих рядків уже не раз висловлювався щодо врахування моральних вимог при підготовці проекту закону та моральності державного права – нормативних

правових актів. Адже кожна норма права – невичерпне джерело, яке містить правило поведінки або ціннісну норму, ідею, яка розрахована на невизначено безмежну (“m”) кількість застосувань невизначеною (“n”) кількістю суб’єктів права [7].

Тут доречно згадати особливість догматичного підходу до дослідження правових явищ в умовах радянської дійсності. Побудова всієї наукової роботи навколо тлумачення норми та пов’язаних з нею “переваг” соціалістичного способу життя, відсутність права на свободу наукової думки, неписане правило не допускати критики ухвалені державою норми у перші роки після набрання нею юридичної сили обумовили не тільки значне відставання радянської юридичної науки у системі розвитку пізнання права, але фактично означала опанування “мертвою” нормою значної частини досліджень, і навіть їх послідовного “омертвіння”, оскільки чимало таких робіт ставали забутими ще на півдорозі до друкарні, а потім приреченими на опилування на полицях бібліотек чи горищах.

Відзначимо, що одне із мало помічених вченими положень теорії Є. Ерліха у дійсності виявляється серед визначальних у його творчості. Адже йдеться не тільки про те, що суспільство є джерелом права. На переконання Є. Ерліха, держава творчо втручається в суспільне життя; вона не створює своє право методом копіювання відносин, що склались в суспільстві, а творить нові відносини для задоволення суспільних потреб; державна влада запозичить тільки те, що відповідає її інтересам. Це твердження Є. Ерліха співпадає із нашим попереднім висновком щодо вмілого пристосування сучасної держави до особливостей суспільного сприйняття її місця і ролі у громадянському суспільстві.

Сьогоднішні дослідження продовжують ці твердження Є. Ерліха. Їх автори виходять у цих питаннях із того, що саме держава обумовлена правом, що право є засобом закріплення влади, тобто легалізації держави [8].

Ми пригадуємо, що раніше висловлювали критичні зауваження на адресу Є. Ерліха за його гіперболізацію державної складової у санкції, яку він виводив з державного примусу, зазначаючи, що такий приму присутній як у державному праві, так і у праву юристів та суспільному праві. Цей видатний вчений часом вступає у протиріччя із власними твердженнями, заявляючи, що державні санкції по суті не мають значення у соціальному бутті, а зв’язок між правом та моральністю зникає у народній свідомості. Звичайно, вітаємо чергове повернення Є. Ерліха до виокремлення значення моралі у праворозумінні, але погодитись з тим, що моральна оцінка права народом зникає не можемо, оскільки вона, на нашу думку, присутня завжди. Саме відображення норми права у свідомості людини завжди поєднане з оцінкою значення цієї норми як морально критерію людської поведінки, справедливого чи несправедливого вирішення питання правової оцінки людської поведінки, та й сама правосвідомість є відношенням людини до існуючого чи бажаного права, а бажане право завжди містить моральний компонент.

Таке бачення суспільства Є. Ерліхом навряд чи є унікальним, але тим не менш стало каталізатором багатьох досліджень проблем право пізнання та праворозуміння. Визначивши основою суспільного розвитку право Є. Ерліх започаткував нове бачення змісту права як феноменального явища, створюваного самим суспільством, назвавши таке право “живим правом”. Саме це право лежить в основі правозастосування, прирікаючи “на смерть” норми державного права, якщо вони суперечать нормам

моралі, справедливому суспільному правопорядку.

Тут звернемо увагу на те, що процеси інтеграції та диференціації наукового знання в цей період не могли не позначитися і на розвиткові правознавчих досліджень, зокрема не могли не спричинитися й до суттєвого розширення предметного поля відповідних дослідницьких пошуків.

Адже існуючі засоби юридичної догматики, орієнтовані переважно на правову статистику, уже не спроможні задовольнити необхідність зміни правових орієнтирів на тлі підвищеної динаміки правових змін, коли постає завдання “осучаснення механізмів дії права та державних інститутів на основі використання творчості та креативності в юриспруденції” [9, с. 103], адже право має “йти в ногу з часом” [10, с. 28]. На основі аналізу наукових позицій багатьох дослідників спадщини Євгена Ерліха можна погодитися з висновком про неоднозначність існуючих наукових оцінок як наукової спадщини Є. Ерліха в цілому, так і окремих її складових частин. Водночас необхідність комплексного осмислення спадщини Є. Ерліха та її аналізу на тлі сучасного етапу розвитку правової науки обумовлює потребу враховувати при оцінці досліджень, присвячених проблема праворозуміння та доробку Євгена Ерліха сучасними вченими, передусім, теоретиками правознавства. Зокрема, йдеться про роботи С. Алексєєва, Р. Алексі, Г. Дж. Бермана, В. Бігуна, Р. Дворкіна, Д. Керімова, А. Козловського, М. Козюбри, С. Максимова, В. Нерсисянца, Ю. Оборотова, М. Ребіндер, В. Савчука, Г. Харта, Р. Циппеліуса, І. Честнова та ін.

Важливо уникнути бездумної апологетики наукового вчення Є. Ерліха та обстоювати у своєму дослідженні вимог та позицій наукової об’єктивності. На цій основі стає помітною глибока наукова специфічність, інтелектуальна окремішність, самотність і довершеність творчого доробку Є. Ерліха в галузі соціології права та праворозуміння, його багато в чому інноваційний, недогматичний та конструктивний характер як з погляду розвитку соціолого-правової науки, так і в сенсі розвитку загальнотеоретичної юриспруденції загалом.

Інтелектуальний клімат, в якому жив і творив Є. Ерліх, упродовж його життя також зазнавав суттєвих змін – від періоду розквіту атмосфери космополітизму та порівняно вільного висловлювання оригінальних наукових і політичних ідей у межах “Дунайської монархії”, як називали Австро-Угорщину, до часу загострення ксенофобії, націоналізму, шовінізму та антисемітизму під час Першої світової війни. Нагадаємо, що Ж. Карбоньє, вважаючи тогочасну Буковину прекрасним місцем для соціологічних спостережень, зауважував: “тут був ніби перехрестя різних національностей, звичаї яких, мало за торкнуті Австрійським цивільним кодексом, утворювали разом з тим таку мозаїку норм, яка сприяла плюралістичній гіпотезі” [11, с. 110].

У цьому контексті дуже влучною видається думка Р. Паунда: “Ерліх мав винятково сприятливе дослідницьке середовище й цим уміло скористався” [12, с. 106]. Це неабияк сприяло розвиткові плюралістичного у своїй ідейній основі науково-правового світогляду Є. Ерліха та поступовому складанню його оригінальної соціолого-правової концепції. Водночас, попри німецьке наукове та культурне середовище, в якому домінували загальноімперські інтереси, розмаїте в культурному та етнічному планах середовище все ж не могло не спонукати Є. Ерліха до поцінування певних суспільних цінностей: прагнення до осмислення правових

цінностей у єдності із життям народу, реальними суспільними відносинами; поваги до наукового та критичного мислення як неодмінної умови вільного наукового, творчого пошуку у правознавстві; визнання вирішального значення як у суспільному, так і в науковому житті громадянських прав і свобод, насамперед свободи думки і слова, свободи незаангажованого, позаідеологічного наукового пошуку; поєднання наукової діяльності з практичною роботою – викладача та організатора навчального процесу. Звідси – вилученість Є. Ерліха із загальнонаукового простору Буковини після включення краю до складу Румунії, а, по суті, свідомо, насильницька зовнішня ізоляція, відчуження видатного вченого за нових суспільно-історичних умов, його незатребуваність як фахівця європейського рівня новою, цього разу румунською, владою, різноманітні утиски його діяльності з боку шовіністично-агресивно налаштованої професури та відповідних кіл студентства Чернівецького університету після 1918 р. тощо [13, с. 447].

Розвиток соціології права перебував під впливом ідей демократизації суспільного життя як основи побудови ліберального суспільства, що знайшло своє відповідне відображення у творчому доробку передових умів епохи. Тут доречно проаналізувати праці одного з творців соціології, автора книг “Демократія в Америці” [14, с. 141] та “Старий порядок і революція” [13, с. 252], Алексіса де Токвіля. Як відзначив Р. Арон, авторитетний фахівець у галузі історії соціологічної думки, А. Токвіль розробив самобутню соціологічну парадигму розуміння соціальної реальності. Якщо О. Конт в основу своєї соціології поставив питання про еволюцію цивілізації та становлення позитивного суспільства, К. Маркс – аналіз піднесення та занепаду промислового капіталізму, Е. Дюркгейм – соціологічну характеристику поділу праці та форм суспільної солідарності, а М. Вебер – формування західного суспільства та значення в цьому історичному процесі протестантизму, то А. Токвіль розглянув становлення сучасного типу суспільства через призму демократії, як його сутнісної характеристики [16, с. 227]. До творчої плеяди вчених, що формували інтелектуальний та методологічний клімат соціологічного підходу до права, у якому працював Є. Ерліх, віднесемо і видатного англійського мислителя Герберта Спенсера, котрому дісталася чи не найбільша частка ненависті радянської науки.

Яке ж місце відведемо тут творчості Євгена Ерліха. Загалом соціолого-правовому напряму наукової думки був притаманний критично-конструктивний погляд на право як на “складну багатоаспектну систему, якій властиві статика і динаміка з її безперервною мінливістю” [17, с. 17]. Це дозволило яскравіше показати, що право не може бути зведене до свавілля влади чи ототожнене із законом, а обумовлюється об’єктивно існуючими суспільними відносинами. Від цієї посилки залишався тільки крок для того, щоб перейти до вивчення реально існуючого, “живого” права, що і було зроблене у працях Є. Ерліха та його прихильників і однодумців. Науковий інструментарій та стратегію дослідження у цьому напрямі і мала запропонувати саме соціологія права. На думку М. Ребіндера, знаного німецького дослідника життя і творчості Є. Ерліха, саме з Є. Ерліхом слід пов’язувати виникнення соціології права як нової наукової дисципліни, адже він був ключовою постаттю у цьому процесі [18, с. 450].

Вплив Євгена Ерліха на розвиток юридичної науки виявився таким значним, що це дало можливість привернути увагу до творчої спадщини українських вчених

взагалі. Дослідивши особливості розвитку української соціології права XIX–XX століть австрійський дослідник В. Мантль (навіть якщо дещо емоційно та перебільшено), назвав Україну країною, в якій “знаходиться осідок, а може навіть і батьківщина соціології права, маючи на увазі творчий доробок (Станіслава Дністрянського, Євген Ерліха та долучивши до них польського науковця Людвіга Гумпловича, який певний час перебував на українських теренах [19, с. 43]. Бачимо, що праці цих видатних вчених і сьогодні залишаються актуальним джерелом для пошуків відповідей на виклики, що постали перед державою та практикою правотворення.

Використані джерела:

1. *Братасюк М. Г.* Значення поглядів Є. Ерліха на особливості юридичного мислення в контексті правової культури постмодерну / М. Г. Братасюк // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. III. – № 1-2. – С. 153; *Крахоткин Ф.* Учение о государстве и праве Ф. Ницше / Ф. Крахоткин. – М. : Спецкнига, 2008. – С. 148-174.
2. *Философский словарь* / авт.-сост. И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Линецкий, А. В. Шуба. – К. : А.С.К., 2006. – С. 862.
3. *Ерліх Є.* Карл Маркс та суспільне питання // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. III. – № 1-2. – С. 221-227.
4. *Эрлих О.* Основоположение социологии права / пер. с нем. М. В. Антонова ; под ред. В. Г. Графского, Ю. И. Гревцова. – СПб. : ООО “Университетский издательский консорциум”, 2011. – С. 128-130, 238, 243, 246-247, 466.
5. *Антонов М. В.* Ойген Эрлих: живое право против правового плюрализма? // Известия высших учебных заведений. – Правоведение. – 2013. – № 1. – С. 157.
6. *Erlich E.* Grundlegung der Soziologie des Rechts / *Erlich E.* – S. 296.
7. *Костицький В. В.* Проблеми ренесансу в сучасній теорії права. – Малий і середній бізнес. – 2009, № 1-2. – С. 3-10; його ж: Теорія розподілу влади: громадянське суспільство і держава в епоху глобалізації. Доповідь / В. В. Костицький ; НАПрН України, Київський регіональний центр. – Л. : 2011. – 62 с. ; Захист суспільної моралі як функція сучасної держави : монографія. – Дрогобич : Коло, 2013. – С. 89.
8. *Костицький В. В.* Багатолике право. Теолого-соціологічне розуміння права та проблеми конституційного закріплення теорії розподілу влади. – Юридичний вісник України № 36 за 10-16 вересня 2011 р. – К., 2011. – С. 6; Багатолике право. Теолого-соціологічне розуміння права та проблеми конституційного закріплення теорії розподілу влади. – Юридичний вісник України № 37 за 17-23 вересня 2011р. – К., 2011. – С. 6.
9. *Оборотов Ю.* Загальнотеоретична юриспруденція як сучасна теорія держави і права / Ю. Оборотов // Право України. – 2013. – № 9. – С. 103.
10. *Козюбра М.* Основні форми буття права та взаємовідносини між ними / М. Козюбра // Право України. – 2011. – № 8. – С. 28.
11. *Карбонье Ж.* Юридическая социология / Ж. Карбонье ; пер. с фр. и вступ. ст. В. А. Туманова. – М. : Прогресс, 1986. – С. 110.
12. *Бігун В. С.* Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис) / В. С. Бігун // Проблеми філософії права. Міжнародний часопис. – Т. III. – № 1-2. – К.; Чернівці : Рута, 2005. – С. 106.
13. *Георгіца А., Меленко С.* Євген Ерліх – основоположник соціологічного праворозуміння / А. Георгіца, С. Меленко // Право України. – 2012. – № 9. – С. 447.
14. *Токвиль А.* Демократия в Америке / А. Токвиль ; пер. с франц. предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М. : Прогресс, 1992. – 554 с. Див. також: Исаев А. Алексис Токвиль и Америка его времени. – М. : Наука, 1993. – 141 с.
15. *Токвиль А.* Старый порядок и революция / А. Токвиль. – М. : Московский философский фонд, 1997. – 252 с.
16. *Арон Р.* Этапы развития социологической мысли / Р. Арон ; общ. ред. и предисл. П. С. Гуревича. – М. : Издательская группа “Прогресс” – “Политика”, 1992. – С. 227-265.

17. Румянцева В. Г. Социологическая юриспруденция в творчестве Р. фон Иеринга, С. А. Муромцева, Е. Эрлиха, Р. Паунда : автореф. ... дисс. канд. юрид. наук. / В. Г. Румянцева. – СПб., 2002. – С. 17.
18. Георгіца А., Меленко С. Євген Ерліх – основоположник соціологічного праворозуміння / А. Георгіца, С. Меленко // Право України. – 2012. – № 9. – С. 450.
19. Мантль В. Україна в процесі європейської інтеграції / укладач Б. Котур ; вступ. Сл. М. Мальського ; редкол. : І. Вакарчук (голова) та ін. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – С. 43.

Костицкий В. В. О значение теоретического наследия Евгения Эрлиха в развитии современного правопонимания.

Статья посвящена проблема поисков правопонимания как теоретико-методологической основы развития права в условиях утверждения демократических ценностей общественной жизни и формирования новых цивилизационных отношений, участия гражданского общества в правотворческой деятельности и практике правоприменения, что обуславливает потребность в возвращении к теоретическому наследию таких выдающихся ученых, как Евгений Эрлих. Имеется в виду прежде всего его теория “живого права” как одно из основных положений социологии права Евгения Эрлиха.

Ключевые слова: Евгений Эрлих, социология права, “живое право”, влияние общества на правотворчество, партнерство общества и государства.

Kostytsky V. About importance of the theoretical heritage Eugene Ehrlich in the development of modern legal consciousness.

The paper devoted to the problem of legal consciousness as theoretical and methodological foundations of law in democratic values of public life and the formation of new civilizational relations. Participation of civil society in laws creation and practical political and legal practice, hence the need to send back to the theory and practice of heritage of outstanding scholar Eugene Ehrlich. This is really about his theory of “human rights” as one of the key provisions of the sociology of law Eugene Ehrlich.

Keywords: Eugene Ehrlich, sociology of “Living Law”, the impact of society on lawcreation, partnership society and state.

УДК: 364.013(477:4):349.3

Пархоменко Н. М.
доктор юридичних наук, професор,
вчений секретар Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ

Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом Україна забезпечує поступове наближення права до стандартів та практики ЄС у сфері зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей. Уповноваженим суб'єктом у цій сфері є Міністерство соціальної політики України. Моніторинг щоквартальних звітів Мінсоцполітики свідчить, що з часу підписання Угоди низка завдань на сьогодні або не вирішена взагалі, або здійснено окремі заходи на шляху їх вирішення. Цілісне уявлення про результати імплементаційної роботи скласти проблематично. Крім здійснення передбачених Угодою заходів, для впровадження європейських стандартів у соціальній сфері та їх реалізації, завданнями держави має стати: мотивація і податкова політика, спрямована на чисельне збільшення середнього класу; забезпечення гарантій у кризових економічних ситуаціях; реформування пенсійної системи та ін.

Ключові слова: Угода про асоціацію, соціальна політика, стандарти, Мінсоцполітики, імплементація.